

تحلیلی بر نقش گردشگری و اثرات آن بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان مریوان)

رحمت بهرامی^۱ - استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۹/۱۰

تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۳/۲۵

چکیده

امروزه گردشگری یکی از منابع مهم تولید، درآمد، اشتغال و ایجاد زیر ساخت‌ها برای نیل به توسعه پایدار بشمار می‌آید. گردشگری روستایی گرایشی نوین در گردشگری است، که از دهه ۵۰ به بعد مطرح گردید. تحقیق حاضر با هدف بررسی نقش گردشگری روستایی در توسعه پایدار جوامع روستایی شهرستان مریوان واقع در استان کردستان انجام گرفته و توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری تحقیق ۴۵۳ نفر به صورت پرسش‌نامه توسط سه گروه مردم محلی، کارکنان ادارات دولتی و گردشگران تشکیل داده‌اند. روایی ظاهری و محتوایی ابزار تحقیق با استفاده از نظرات اساتید صاحب نظر و پس از انجام اصلاحات لازم به دست آمده است. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق پیلوت تست انجام گردید و جهت تعیین پایایی ابزار تحقیق از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد پردازش قرار گرفته است. یافته‌ها نشان داد مهمترین نقش‌های مثبت تقویت اقتصاد منطقه از طریق رونق بازارچه پیلهوری موجب افزایش کیفیت زندگی و حل معضل بیکاری، اما تخریب پوشش گیاهی، افزایش شدید قیمت زمین و مسکن، از بین رفتن فرهنگ سنتی، تضاد اجتماعی بین جامعه میزبان و جامعه میهمان مهمترین پیامدهای منفی گسترش گردشگری روستایی در منطقه می‌باشند. نتایج تحلیل عاملی نشان می‌دهد رونق بازارچه پیلهوری فرصتی مناسب برای بازدید گردشگران در فضای روستاهای اطراف مریوان فراهم می‌سازد. وجود برنامه‌ریزی‌های منطقی که با شرایط طبیعی و فرهنگی محیط انطباق داشته باشد امکان توسعه گردشگری را دوچندان خواهد کرد.

واژه‌گان کلیدی: گردشگری روستایی، توسعه پایدار، اقتصاد روستایی، مریوان.

مقدمه

قرن بیست یکم، سده بهره‌گیری از فرصت‌های تجاری ارزشمند در بخش خدماتی به ویژه گردشگری است. فعالیت گردشگری امروزه به عنوان یکی از مهمترین و پویاترین فعالیت‌ها در جهان مطرح است. در تمامی عرصه‌ها، چه در سطح جهانی، ملی و منطقه‌ای مورد توجه برنامه‌ریزان دولتی، شرکت‌های خصوصی قرار گرفته است. بسیاری از کشورها به این حقیقت پی برده‌اند که برای بهبود وضعیت زندگی اقتصادی خود باید ابتکار عمل به خرج دهند و درصدد یافتن راه‌های تازه‌ای برآیند (لطفی، ۱۳۸۴: ۵). به عبارتی توسعه صنعت گردشگری، به ویژه برای کشورهای درحال توسعه که با معضلاتی همچون میزان بیکاری بالا، محدودیت منابع ارزی و اقتصاد تک محصولی مواجه هستند، از اهمیت فراوانی برخوردار است (صباغ کرمانی و امیریان، ۱۳۷۹: ۱۱). انٹو نیو ساوینیاک دبیر پیشین سازمان جهانگردی در سال ۱۹۹۸ اعلام کرد گردشگری در پایان قرن بیستم به صنعت شماره یک در جهان تبدیل خواهد شد (GEE, 1994: 16). در بسیاری از کشورهای این صنعت پویا را منبع اصلی درآمد و اشتغالزایی؛ رشد بخش خصوصی و توسعه ساختار زیربنایی می‌دانند (لب، ۱۳۷۸: ۵۶).

اصولاً توسعه روستایی در کشورهای درحال توسعه با چالش‌های متعددی طی دهه‌های اخیر مواجه بوده است. زیرا راهبردهای گذشته در زمینه توسعه روستایی موفقیت آمیز نبوده است. مسائلی همچون فقر، اشتغال، امنیت غذایی و پایداری محیط زیست را تأمین کند. این مسئله باعث شده است که در سال‌های اخیر بار دیگر توسعه روستایی مورد توجه قرار گرفته و نظریه پردازان، برنامه‌ریزان و مجریان حکومتی درصدد برآیند تا با ارائه راهکارها و استراتژی‌های جدید، از معضلات و مسائلی که این نواحی گریبانگیر آن می‌باشند، بکاهند (رکن‌الدین افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵: ۲).

یکی از راهبردهای که اخیراً مورد توجه و به مورد اجرا گذاشته شده و نتایج مثبتی هم به همراه آورده است، توسعه گردشگری برای نواحی روستایی که دارای توان‌های بالقوه برای گسترش این صنعت دارا می‌باشند مناسب به نظر می‌رسد. از طرفی اگر گردشگری روستایی به نحوی مناسب و برنامه‌ریزی شده و منطبق با معیارهای زیست محیطی مدیریت گردند، می‌تواند محرکی در فرآیند توسعه یافتگی و حصول به پایداری توسعه در نواحی روستایی و نیز پایداری جوامع محلی در کلیه زیر شاخه‌های اقتصادی، اجتماعی فرهنگی و همچنین خود فعالیت گردشگری باشد (رضوانی، ۱۳۸۴: ۵۴). توسعه صنعت گردشگری می‌تواند عاملی مهم در رفع فقر رشد اشتغالزایی و افزایش درآمد برای مردم مناطق روستایی قلمداد شود (Sebele, 2010: 143). به بیان دیگر توسعه گردشگری و توسعه روستایی دو عامل مرتبط با یکدیگرند که توسعه هر کدام شان تأثیری مثبت بر دیگری دارد (Arntzen, Setlhogile and Barnes, 2007). با این وجود گردشگری روستایی فعالیت بسیار پیچیده‌ای است که با بخش‌های دیگر جامعه و اقتصاد وجوه مشترکی دارد. در نتیجه دارای آثار و پیامدهای مختلفی می‌باشد که می‌باید در فرآیند برنامه‌ریزی تمامی جوانب آن مورد ملاحظه قرار داد تا از عوامل منفی جلوگیری شود و تأثیرات مثبت عوامل اقتصادی، اجتماعی و محیطی مرتبط با آن افزایش پیدا کند (Pearce, 1999).

اصولاً گردشگری روستایی راه حل کلی برای همه روستاها نیست، بلکه یکی از شیوه‌هایی است که ممکن است آثار اقتصادی مهمی داشته باشد و به نوعی می‌تواند به کند شدن روند تخلیه سکونتگاه‌ها روستایی و کاهش مهاجرت جمعیت روستای کمک نماید. توسعه گردشگری به عنوان راهبردی نوین که از دهه ۵۰ آغاز و زمینه‌های فکری متفاوتی در آن مطرح گردید. عده‌ای بر این باورند گردشگری زمانی از حرکت باز می‌ماند که تأثیرات زیان‌آوری بر ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی داشته باشد. دیدگاه دیگر با این پیش زمینه فکری وجود دارد که گردشگری راه حل و علاج قطعی اقتصادی برای توسعه نواحی روستایی است. از طرف دیگر یک دیدگاه محتاطانه تر گردشگری را به عنوان فرآیند برنامه‌ریزی یکپارچه که فرصت‌هایی را برای به حداقل رساندن منافع توسعه است معرفی می‌کند. دریک نگرش دیگر گردشگری روستایی به عنوان موتور محرکه توسعه روستایی معرفی شده است (افتخاری و قادری به نقل از Greffe, 1993: 23). سیاست‌گذاران محلی در جوامع روستایی به اهمیت این راهبرد پی برده‌اند، اما تجربه کافی برای اجرای آن نداشتند.

امروزه با توجه به رونق و پیامدهای این صنعت پویا در تمامی مناطق، ممالک و نواحی شهری و روستایی در دنیا، راهبرد گردشگری پایدار مطرح گردیده است. "گردشگری پایدار" سعی در تنظیم روابط بین جامعه میزبان، مکان گردشگری و گردشگران دارد؛ چرا که این رابطه می‌تواند پویا و سازنده و یا مخرب باشد و به دنبال تعدیل فشار و بحران است که آسیب‌های محیطی و فرهنگی به حداقل می‌رسند و رضایت بازدیدکنندگان را فراهم می‌آورد و به رشد اقتصادی ناحیه کمک می‌کند. گردشگری می‌تواند با مشارکت در اشتغال‌زایی و ایجاد درآمد، اقتصاد جوامع محلی را احیاء کند و نیز می‌تواند در تقویت فرهنگ محلی مؤثر و همچنین در حفظ محیط‌زیست یا بازسازی محیط‌زیست طبیعی و انسان ساخت تغییر ایجاد کند. از طرف دیگر گردشگری قادر است اقتصاد جوامع محلی را تضعیف کند و کیفیت زندگی را کاهش دهد (رضوانی، ۱۳۸۴: ۵۵). بنابراین توسعه پایدار گردشگری توسعه‌ای است که در آن توازن و تعادل، حفظ ارزش‌ها و کیفیت اخلاقیات و اصول اقتصادی و نیز مزیت‌های اقتصادی همه به همراه هم دیده شده و تلاش می‌شود تا توسعه‌ای متعالی و متعادل و همه جانبه جایگزین توسعه صرفاً اقتصادی گردد (بهرامی و حبیبی، ۱۳۹۰: ۳۵).

وقتی سخن از توسعه همه جانبه روستایی مطرح می‌گردد شامل سه بخش کشاورزی، صنعت و خدمات است، که ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فضایی و سازماندهی فرآیند توسعه را شامل می‌شود (پاپلی‌یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۵: ۵۸) بنابراین گردشگری روستایی می‌تواند راهبردی برای توسعه همه جانبه‌ی دولت‌ها از نظر اقتصادی، اجتماعی، و زیست محیطی باشد (رنجبریان و زاهدی، ۱۳۷۹: ۴۵). از نظر اقتصادی گردشگری می‌تواند اثرات اقتصادی مهمی را برای نواحی روستایی دربرداشته باشد. گردشگران روستایی برای اقامت، خرید کالاهای محلی و خدمات، پول پرداخت می‌کنند. این پول‌ها در فعالیت‌های محلی جریان می‌یابد و موجب تحرک مناطق روستایی در برآورده کردن هرچه بهتر نیازهای بازدیدکنندگان می‌شود و اثرات مهم اقتصادی آن به کند شدن روند تخلیه سکونتگاه‌های روستایی منتهی می‌شود (جوان و سقایی، ۱۳۸۳: ۱۱۳). در بعد اجتماعی نیز اعتقاد بر این است که ورود گردشگران به مناطق روستایی باعث ارتباطات مردم بومی با این افراد و تأثیراتی قابل ملاحظه در رشد و ارتقای فرهنگی و اجتماعی، بالا رفتن سطح سواد، و افزایش سطح مشارکت می‌شود. همچنین گردشگری روستایی به عنوان یک ابزار برای تولید اشتغال و توسعه اقتصادی در سطح منطقه، می‌تواند موجب کاهش فقر و افزایش درآمد گردد (مهدوی به نقل از Lyer, 2002: 14).

در این زمینه سه دیدگاه مطرح است. دیدگاه اول گردشگری را به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی بکار می‌گیرد. ر این دیدگاه با توجه به روند روز افزون تخریب روستاها و افول کشاورزی سعی در ارایه راهبردهای جدیدی برای احیاء نواحی روستایی از طریق ایجاد فعالیت‌های مکمل و یا متحول نمودن این نواحی با توجه به منابع طبیعی و انسانی آن‌ها دارند و تنها راه احیاء مجدد این روستاها را ارائه برنامه‌هایی می‌دانند که بتوانند هم از منابع طبیعی و انسانی آن‌ها بهره ببرند و هم باعث ایجاد درآمد و افزایش رفاه ساکنان نواحی روستایی گردند. در دیدگاه دوم، گردشگری به عنوان سیاستی برای بازساخت سکونتگاه‌های روستایی مورد توجه قرار می‌گیرد طرفداران این دیدگاه معتقدند که می‌توان از اتکاء بیش از حد تولید کنندگان روستایی به کشاورزی کاست و آن‌ها را در فرصت‌های اقتصادی جدیدی مشارکت داد. در کشورهای اروپای شرقی بر این دیدگاه یعنی توسعه گردشگری به عنوان ابزاری برای بازسازی مجدد روستاها پس از فروپاشی کشاورزی تأکید شده است. در دیدگاه سوم، گردشگری روستایی به عنوان ابزاری برای توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی مطرح است. این دیدگاه خواهان رشد بلندمدت گردشگری بدون اثرات مخرب بر زیست بوم‌های طبیعی است. در دهه پایانی قرن بیستم بسیاری از برنامه‌ریزان اجتماعی- اقتصادی در کشورهای اروپایی گردشگری را روش مطمئن با چشم اندازی بسیار روشن برای توسعه روستاها بویژه در محرومترین آن‌ها معرفی کرده‌اند (رکن‌الدین افتخاری و قادری، ۱۳۸۱: ۳۲). مطالعات انجام شده در کشورهای فرانسه، اتریش، سوییس، انگلستان، ایرلند، تایلند و ژاپن نشان می‌دهد که گردشگری روستایی به سرعت در اقتصاد روستایی رشد کرده و مکمل فعالیت‌های کشاورزی شده است. ماهیت صنعت گردشگری ایجاد اشتغال و درآمد، متنوع سازی اقتصاد، مشارکت اجتماعی و استفاده از منابع محلی است.

از آنجا که بخش اعظم مشکلات عقب ماندگی و توسعه‌نیافتگی روستایی نیز به فقدان این صنعت برمی‌گردد، گردشگری روستایی با حل مسائل و مشکلات فوق می‌تواند به توسعه روستایی کمک نماید (پاپلی‌یزدی و سقایی، ۱۳۸۵: ۳۲). بنابراین توسعه گردشگری در نواحی روستایی می‌تواند نقش مهمی در متنوع سازی اقتصاد جوامع روستایی داشته و زمینه‌ساز توسعه پایدار روستایی باشد، از طرف دیگر وسیله‌ای برای تحریک رشد اقتصاد ملی از طریق غلبه برانگاره‌های توسعه‌نیافتگی و بهبود استانداردهای زندگی مردم محلی به حساب آید (مهدوی وهمکاران، ۱۳۸۶: ۱۶). شهرستان مریوان که در غرب استان کردستان واقع شده، یکی از قطب‌های گردشگری استان و کشور بشمار می‌آید. چشم‌اندازهای طبیعی، فرهنگی، رونق بازارچه‌های مرزی و همچنین مرز مشترک با عراق به طول ۹۰ کیلومتر موقعیت ممتاز این شهرستان را از نظر امنیتی، نظامی و اقتصادی روشن می‌سازد. از منظر سنجش درجه توسعه یافتگی غالب روستاهای این شهرستان غیر برخوردار و محروم می‌باشند. همچنین طی دهه‌های اخیر بسیاری از فعالیت‌های اقتصاد روستایی به دلیل خشکسالی‌های پی در پی و به دنبال آن رکود فعالیت‌های کشاورزی با کاهش سطح درآمد، اشتغال و گسترش بیکاری را به همراه داشته به همین منظور ساختار روستاهای ناحیه را به مخاطره انداخته است. در چنین شرایطی نیاز روزافزون به فعالیتی جایگزین و در عین حال مکمل برای کشاورزی در این ناحیه احساس می‌شود تا به منظور توسعه همه‌جانبه روستایی، امکان بهره‌مندی روستاییان از معیشت پایدار فراهم آید که این خود بهبود کیفیت زندگی و رضایت‌مندی روستاییان را به دنبال خواهد داشت. بنابراین یکی از راهبردهایی که می‌تواند در توسعه روستایی شهرستان مریوان با توجه به چشم‌اندازهای طبیعی و فرهنگی ناحیه مطالعاتی که از آن برخوردار است، رونق صنعت گردشگری روستایی است. یکی از وجوه اهمیت موضوع در این است که محور سنجش - مریوان خود دارای مراکز دیدنی از نظر مذهبی مانند قرانگل که به خط کوفی نوشته شده و همچنین مناظر دیدنی مانند بافت مطبق سکونتگاه‌های روستایی که بعضاً به صورت خشکه چین ساخته شده‌اند و همچنین مناظر شبکه‌های رودخانه‌ایی و پوشش گیاهی و جنگل‌های بلطو محور ارتباطی نظر هر گردشگری را بخود جبل خواهد کرد. این تحقیق با هدف نقش گردشگری در توسعه روستایی با استفاده از نقطه نظرات متخصصین، روستاییان و گردشگران انجام گرفته است. در زمینه گردشگری روستایی مطالعات و تحقیقات زیادی انجام گرفته است که در اینجا به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

جدول ۱. مطالعات انجام شده در زمینه گردشگری روستایی

سال	محقق	عنوان تحقیق	نتایج
۱۳۸۸	عیسی پوررمضان و ابوطالب قاسمی و سمه جانی	گونه شناسی گردشگری روستایی (مطالعه موردی: شهرستان لنگرود)	نتایج پژوهش نشان می‌دهد که شهرستان لنگرود به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی، دارای انواع گونه‌های گردشگری روستایی از قبیل: گردشگری ساحلی (روستای چمخاله)، گردشگری جنگلی (روستاهاهی همچون بلوردکان و منطقه خرما و سیسکو)، گردشگری جاده‌ای (با واقع شدن روستاهایی چون لیلاکوه، مریدان، سلوش، ملاط و ... در مسیر ارتباطی با مناظر زیبای باغات چای و شالیزار)، گردشگری مساکن و بافت سنتی روستایی و یک بخش بالقوه با نام گردشگری کشاورزی می‌باشد.
۱۳۸۹	عبدالحمید پاپ زن و همکاران	مشکلات و محدودیت‌های گردشگری روستایی با استفاده از نظریه بنیانی (روستای حریر استان کرمانشاه)	نتایج نشان داد که مشکلات گردشگری روستایی در روستای حریر عبارت‌اند از: فقدان امکانات زیربنایی و رفاهی، عدم درک صحیح روستاییان و مسوولان از گردشگری روستایی، کم‌رنگ شدن جاذبه‌های فرهنگی روستا، فقدان شبکه اطلاع رسانی صحیح و بموقع، عدم حمایت و توجه کافی دولت. محدودیت‌ها نیز شامل اینهاست: فقدان اطلاعات دقیق آماری، و تغییرات اقلیمی.
۱۳۹۰	سروش گودرزی و محمد مهدی	بررسی تاثیر گردشگری در توسعه روستایی (مطالعه موردی: روستای ورکانه همدان)	نتایج پژوهش حاضر می‌تواند در روند ارزیابی توسعه گردشگری روستایی منطقه مورد مطالعه (روستای ورکانه)، برنامه‌ریزی، طرح‌ریزی و اجرا مورد استفاده قرار گیرد تا بیشینه کارآمدی در دستیابی به اهداف گردشگری روستایی در فرایند توسعه روستایی فراهم شود.
۱۳۹۰	سید حسین مطیعی لنگرودی و ماهره نصرتی	امکان سنجی توسعه گردشگری در نواحی روستایی از دید گردشگران (شهرستان تالش)	نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بین جاذبه‌های طبیعی و یادمان‌های تاریخی، میزان پذیرش گردشگران از سوی مردم بومی و امکان توسعه گردشگری در بخش کرگانرود رابطه معناداری وجود دارد، اما بین دیگر جاذبه های فرهنگی و اجتماعی و امکان توسعه گردشگری در بخش کرگانرود، رابطه معناداری وجود ندارد. به لحاظ این که بخش کرگانرود از توان جاذبه های فرهنگی و اجتماعی برخوردار است، مسوولان و مدیران منطقه با به روز کردن این توان‌ها در توسعه گردشگری منطقه می‌توانند بسیار موثر باشند.
۱۳۹۰	محمود جمعه‌پور و شکوفه احمدی	تاثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی (مطالعه موردی روستای برعات شهرستان ساوجبلاغ)	نتایج نشان می‌دهند که گردشگری در روستای برغان، اگرچه باعث به وجود آمدن اشتغال و در نتیجه درآمد مرتبط با گردشگری و نیز کمک به رشد برخی از فعالیت‌های روستایی مانند باغداری و خدمات شده است، اما این تاثیر بسیار محدود است و تنها برخی از خانوارها را در بر می‌گیرد. همچنین به علت نبود نهاد محلی و متولی مختص گردشگری، منافع عمومی حاصل از گردشگری برای کل جامعه محلی محقق نشده است.
۱۳۹۰	مهدی کرمی دهکردی و خلیل کلانتری	شناسایی مشکلات گردشگری روستایی استان چهارمحال بختیاری با استفاده از تکنیک تئوری بنیانی	نتایج حاصل از تحقیق حاضر نشان داد این استان با مشکلات زیرساختی، بازاریابی، بهداشت و سلامت، کم‌رنگ شدن جاذبه‌های فرهنگی، عدم درک صحیح از گردشگری، فقدان انگیزه در مسوولان محلی، تعصبات قومی-قبیله-ای، فقدان برنامه‌ریزی، همچنین پژوهش و نظارت، مشکلات مربوط به منابع انسانی، مشکلات گردشگری و مقوله دولت و مشکلات مربوط به صنایع دستی همراه است.
۱۳۹۱	حسنعلی فرجی سبکبار و همکاران	رتبه‌بندی زمینه‌های توسعه گردشگری در نواحی روستایی با استفاده از تاپسیس هاگستری (مطالعه موردی: نواحی روستایی ورزقان)	بر اساس نتیجه به دست آمده جاذبه جنگل‌های ارسباران به عنوان بهترین گزینه بین سایر جاذبه‌ها برای سرمایه گذاری انتخاب شده است.
۱۳۹۱	جعفر یعقوبی	نظر سنجی در باره برخی پیامدهای گردشگری روستایی در مناطق روستایی بخش سلطنتیه استان زنجان	نتایج تحلیل عاملی در زمینه نقش گردشگری روستایی در توسعه منطقه، بهبود صنایع روستایی و بازاریابی عامل اول و توسعه اشتغال و کارآفرینی، توسعه فرهنگی، توسعه اقتصادی و افزایش خدمات رفاهی و حفاظت از منابع طبیعی عوامل بعدی را تشکیل می‌دهند.
۱۳۹۲	مهدی سقایی و دانا علیزاده	امکان‌سنجی محصول گردشگری روستایی در شهرستان پاره	روستا به عنوان یک تفرجگاه برون شهری محسوب شده و می‌تواند به عنوان مقصد گردشگران محلی در تعطیلات آخر هفته محسوب گردد. علاوه برآن نتایج به دست آمده از ارزیابی MS-SWOT نشان دهنده آن است که ضعف‌های موجود در منطقه در عدم توسعه گردشگری نقش اساسی دارد.
۱۳۹۲	تیمور آمار	آسیب شناسی توسعه گردشگری در سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان (مورد: دهستان دیلمان، شهرستان سیاهکل)	نتایج نشان می‌دهد تمامی روستاهای بالای ۵۰ خانوار ناحیه و همچنین مرکز اداری-سیاسی آن (شهر دیلمان) برخوردار از طرح فیزیکی-کالبدی هستند لیکن سرعت تغییرات در چشم‌انداز جغرافیایی ناحیه به گونه‌ای است که مدیران نیز عملا در دام منفعت مالی حاصل از این امر از سازماندهی این فضاهای بکر و مستعد غافل شده و ضرورت آنرا به فراموشی سپرده‌اند.

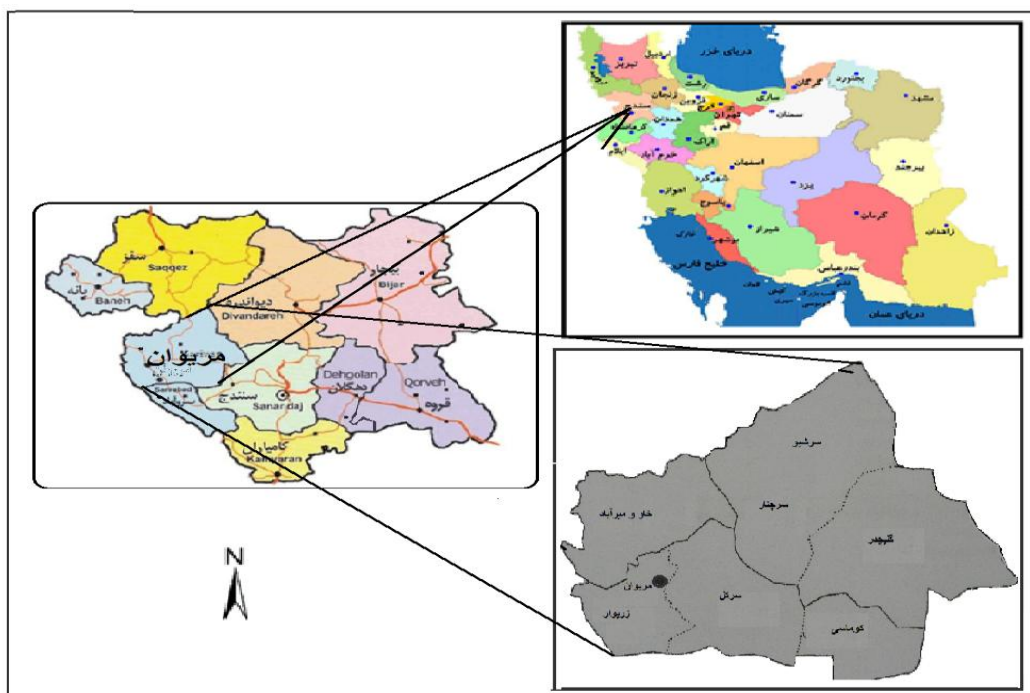
منبع: پوررمضان و قاسمی و سمه جانی، ۱۳۸۸؛ پایزن و همکاران، ۱۳۸۹؛ گودرزی و محمد، ۱۳۹۰؛ مطیعی لنگرودی و نصرتی، ۱۳۹۰؛ جمعه پور و احمدی پور، ۱۳۹۰؛ کرمی دهکردی و کلانتری، ۱۳۹۰؛ فرجی سبکبار و همکاران، ۱۳۹۱؛ یعقوبی، ۱۳۹۱؛ سقایی و علیزاده، ۱۳۹۲ و آمار، ۱۳۹۲.

روش پژوهش

نوع تحقیق کاربردی و روش مطالعه توصیفی-تحلیلی است. در این ابتدای تحقیق از رهیافت کیفی و سپس از رهیافت کمی استفاده گردید. این تحقیق از نظر میزان کنترل متغیرها، یک تحقیق توصیفی غیر آزمایشی است. در تحلیل آن از روش همبستگی رابطه بین متغیرها استفاده گردیده است. در این تحقیق از روش همبستگی از نوع کواریانس و تحلیل عاملی استفاده شده است. برای جمع‌آوری اطلاعات در مرحله اول از روش پژوهش‌های کتابخانه‌ای به منظور بررسی سابقه موضوع و جمع‌آوری آمار و اطلاعات دقیق از ظرفیت‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی منطقه استفاده شد. در مرحله دوم و پس از بررسی ادبیات تحقیق، از تکنیک‌های رهیافت PRA از طریق برگزاری بیش از ۱۵ جلسات مشارکتی با کارشناسان متخصص در سازمان‌های مرتبط و اعضاء شورای روستاهای مورد مطالعه برای تعیین نقش‌ها و اثرات توسعه گردشگری روستایی در منطقه استفاده گردیده است. در مرحله سوم برای جمع‌آوری اطلاعات از جامعه آماری مورد اشاره از پرسش‌نامه استفاده شد. برای دستیابی به روایی ظاهری و محتوایی، در این راستا پرسش‌نامه در اختیار چند نفر از اساتید صاحب نظر در زمینه گردشگری و توسعه روستایی قرار گرفت و نظرات آن‌ها برای اعمال اصلاحات لازم اعمال گردید. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق، پایلوت تست انجام و از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. پرسش‌هایی که با حذف آن‌ها آلفای کرونباخ کل پرسش‌نامه بیشتر می‌شد، از پرسش‌نامه تحقیق حذف شدند. ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده برای بخش‌های مختلف پرسش‌نامه، بین ۰/۷۰ تا ۰/۸۹ به دست آمد که نشانگر پایایی بالای سازه‌های پرسش‌نامه بود. نمونه آماری این مطالعه شامل سه گروه مردم محلی ($n=170$)، کارکنان ادارات دولتی در بخش مریوان و ادارات مرتبط در سنندج ($n=32$) و گردشگران ($n=193$) بودند. نمونه آماری مربوط به مردم محلی به صورت هدفمند و روش گلوله برفی که یکی از روش‌های نمونه‌گیری در تحقیقات کیفی است، انتخاب شدند. برای انتخاب کارکنان ادارات دولتی در بخش مریوان و ادارات مرتبط یعنی سازمان جهاد کشاورزی و اداره کل میراث فرهنگی، معاونت برنامه‌ریزی راهبردی استانداری در سنندج استفاده شد. نمونه آماری گردشگران را گردشگران مراجعه‌کننده به بخش‌های تاریخی و طبیعی منطقه تشکیل دادند. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم افزار SPSS پردازش و تحلیل گردید.

محدوده مورد مطالعه

شهرستان مریوان با مساحتی بالغ بر ۲۳۶۵ کیلومتر مربع یکی از شهرستان‌های استان کردستان در غرب ایران است. این شهرستان از شمال به شهرستان سقز، از شرق و جنوب شرقی به شهرستان سنندج، از جنوب به بخش نوسود از شهرستان پاوه و از غرب و شمال غربی به خاک عراق محدود است. جمعیت این شهرستان طبق سرشماری سال ۱۳۹۰، برابر با ۱۶۸/۷۷۴ نفر بوده است. از جمعیت کل شهرستان جمعیت نقاط شهری ۱۲۲/۰۶۳ نفر و جمعیت نقاط روستایی ۴۶/۷۱۱ نفر می‌باشد؛ که سومین شهرستان استان کردستان به شمار می‌رود (معاونت برنامه‌ریزی استان کردستان، ۱۳۹۲).

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی استان کردستان و شهرستان مریوان در تقسیمات کشوری

یافته‌ها و بحث

- یافته‌های توصیفی

در این تحقیق ابتدا در جدولی تهیه که در آن توزیع فراوانی پاسخ‌گویان را برحسب گروه‌های سنی و نوع تحصیلات مشخص گردیده، ۷۲ درصد از پاسخ‌گویان زیر ۳۶ سال و تنها ۲۸ درصد بین ۳۶ تا ۴۰ سال سن داشتند. همچنین ۲۵ درصد از پاسخ‌گویان زیر دبلم، حدود ۳۵ درصد زیر فوق دبلم و ۴۰ درصد دارای مدرک تحصیلی کارشناسی و بالاتر داشته‌اند. همچنین از نظر سوابق کاری ۱۷ درصد از پاسخ‌گویان کمتر از ۱۰ سال تجربه کاری، ۳۷ درصد دارای سوابق بین ۲۰ تا ۱۰ سال ۴۶ درصد دارای سوابق بیش از ۲۰ سال داشته‌اند. از نظر جنسی هم بیش از ۸۰ درصد از جامعه آماری تحقیق مرد و ۲۰ درصد دیگر زن بوده‌اند.

جدول ۲. توزیع فراوانی گروه سنی پاسخ‌گویان

گروه‌های سنی	درصد	درصد تجمعی
۱۸ تا ۲۴	۲۵/۴	۲۵/۴
۲۵ تا ۲۸	۲۱/۵	۴۶/۹
۲۹ تا ۳۵	۲۱/۵	۷۵/۲
۳۶ تا ۴۰	۲۸	۱۰۰
جمع	۱۰۰	-

گردشگری روستایی و توسعه جوامع محلی روستایی

نقش گردشگری روستایی در توسعه جوامع محلی روستایی با استفاده از نتایج مرور ادبیات و بخش کیفی تحقیق، از طریق ۲۲ سنجه و با استفاده از طیف پنج سطحی لیکرت مورد سنجش قرار گرفت. نتایج بدست آمده در جدول (۳) آورده شده است. اطلاعات ارایه شده در جدول (۳) نشانگر آن است که از دیدگاه پاسخ‌گویان همه ۲۲ نقش مورد بررسی میانگینی بالاتر از ۳ کسب کردند. همچنین این جدول نشان می‌دهد خودکفایی و تقویت اقتصاد منطقه، رونق صنایع دستی محلی، افزایش کیفیت زندگی و حل معضل بیکاری مهمترین نقش‌های رونق گردشگری در توسعه منطقه از دیدگاه کل پاسخ‌گویان می‌باشد.

جدول ۳. نقش گردشگری روستایی در توسعه جوامع محلی

مؤلفه‌ها	مردم محلی	کارکنان	گردشگران	کل پاسخ‌گویان
خودکفایی و تقویت اقتصاد منطقه	۵/۴	۴/۵۱	۴/۵۵	۴/۲۴
رونق بازارچه مرزی	۴/۳	۶	۴/۸۲	۴/۵۴
افزایش کیفیت زندگی	۵/۲	۴/۱۷	۳/۵۱	۴/۹۸
حل معضل بیکاری	۴/۶	۴/۴۳	۳/۹۹	۴/۹۰
احترام بیشتر به جامعه محلی و فرهنگ آن‌ها	۵/۲	۴/۳۶	۴/۸۳	۳/۹۹
ایجاد بازار مناسب برای محصولات کشاورزی	۴/۴	۴/۵۵	۴/۱۲	۳/۳۹
فراهم کردن زمینه اشتغال موقت برای مردم روستاها	۳/۸	۴/۳۴	۴/۴۸	۴/۴۴
افزایش اشتغال جوانان	۴/۱	۴/۲۲	۳/۲۳	۳/۹۷
متنوع شدن فعالیت‌های اقتصادی	۴/۵	۴/۳۵	۳/۲۹	۳/۷۷
رونق هنرهای سنتی روستایی	۴/۱	۴/۱۶	۳/۶۰	۳/۹۵
فراهم کردن زمینه توسعه روستایی در درازمدت	۳/۹	۵/۱۸	۳/۶۱	۳/۸۵
امکان مشارکت مردم در فرصت‌های اقتصادی جدید	۱/۵	۳/۹۵	۳/۵۴	۳/۸۳
ایجاد درآمد و افزایش رفاه ساکنان نواحی روستایی	۴/۳	۳/۹۱	۳/۴۱	۳/۸۷
افزایش خدمات رفاهی	۳/۴۴	۴/۳۱	۳/۸۷	۳/۸۶
بهره برداری از منابع فاقد اهمیت	۳/۹۱	۳/۴۶	۴/۵۲	۳/۷۵
حل مشکل نیروی کار اضافی	۴/۵۳	۳/۹۳	۳/۱۲	۳/۶۲
کاهش فقر	۵/۶۲	۳/۷۶	۳/۳۶	۳/۶۲
بستر و زمینه ساز توسعه پایدار روستایی	۴/۷۱	۳/۲۶	۳/۵۲	۳/۶۲
افزایش اشتغال در بخش خدمات	۳/۳۵	۳/۸۷	۴/۱۵	۳/۴۲
کمک به توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی	۳/۱۰	۳/۹۴	۴/۲۱	۳/۴۲
افزایش اشتغال زنان	۳/۵۵	۳/۴۵	۳/۲۲	۳/۳۲
کاهش اتکاء بیش از حد روستاییان به کشاورزی	۳/۶۶	۳/۲۲	۳/۱۶	۳/۲۶

مقیاس: ۱ = خیلی کم =۶ خیلی زیاد

پیامدهای منفی گردشگری روستایی در منطقه مریوان

در ارتباط با پیامدهای منفی مربوط به توسعه گردشگری در مناطق روستایی مریوان که از نتایج نشست‌ها برگزار شده و نتایج حاصله از آن در ۱۶ پیامد با استفاده از طیف پنج سطحی خیلی کم، کم، تا حدی، زیاد و خیلی زیاد مورد سنجش قرار گرفتند. نتایج بدست آمده در جدول (۴) آمده است.

جدول ۴. پیامدهای منفی گردشگری در منطقه مریوان از دیدگاه پرسشگران

مؤلفه‌ها	مردم محلی	کارکنان	گردشگران	کل پاسخ‌گویان
تخریب پوشش گیاهی	۵/۲۱	۴/۳۴	۳/۵۱	۳/۹۳
افزایش شدید قیمت زمین و مسکن	۴/۵۴	۴/۲۳	۳/۵۵	۳/۵۶
از بین رفتن فرهنگ سنتی	۳/۹۷	۴/۱۲	۳/۳۶	۳/۳۴
تضاد اجتماعی بین جامعه میزبان و جامعه میهمان	۳/۸۸	۳/۸۸	۳/۲۶	۳/۴۳
بالا رفتن قیمت مسکن	۳/۹۴	۳/۳۳	۳/۴۴	۳/۴۵
آلودگی محیط زیست	۳/۶۷	۳/۵۴	۳/۳۶	۳/۳۴
برهم زدن زیبایی بصری روستاها	۳/۵۵	۳/۳۷	۳/۱۷	۳/۳۳
تغییر کاربری اراضی کشاورزی و باغات	۳/۲۳	۳/۵۵	۳/۶۶	۳/۲۰
ازدیاد تخلفات اجتماعی با ورود گردشگران	۳/۴۶	۳/۱۲	۳/۸۰	۳/۳۷
فرسایش خاک و تخریب جنگل‌ها و مراتع	۳/۴۱	۲/۱۸	۳/۱۱	۳/۲۷
وابستگی بیش از اندازه نواحی میزبان به گردشگری	۳/۸۹	۳/۲۷	۳/۷۹	۳/۱۰
فشار تقاضا برای منابع کمیاب مانند آب آشامیدنی	۳/۴۶	۲/۷۲	۳/۲۶	۳/۰۲
تخریب چشم انداز طبیعی	۲/۹۲	۲/۹۷	۳/۵۹	۲/۸۱
تخریب زمینهای کشاورزی و مزارع روستایی	۳/۷۶	۲/۲۸	۳/۱۰	۲/۸۵
رفتار نامناسب و عدم حساسیت فرهنگی گردشگران	۲/۷۷	۳/۲۴	۲/۷۲	۲/۹۳
دوگانگی اجتماعی	۳/۷۲	۲/۳۵	۳/۲۹	۲/۹۲

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴ مقیاس: ۱ = خیلی کم ۵ = خیلی زیاد

اطلاعات بدست آمده در جدول (۴) نشان می‌دهد از دیدگاه پاسخ‌گویان مهمترین پیامدهای منفی توسعه گردشگری در منطقه مریوان عبارتند از: تخریب پوشش گیاهی، افزایش شدید قیمت زمین و مسکن و پیدایش قیمت‌های کاذب و بورس بازی زمین، از بین رفتن فرهنگ سنتی، تضاد اجتماعی بین جامعه میزبان و جامعه میهمان و بالا رفتن قیمت مسکن به دلیل افزایش تقاضای خرید خانه‌های دوم در نواحی روستایی.

تحلیل عاملی نقش گردشگری روستایی در توسعه منطقه مریوان

با عنایت به هدف اصلی تحلیل عاملی که تلخیص تعداد زیادی از متغیرها در تعداد محدودی از عامل‌ها می‌باشد، به طوری که در این فرآیند کمترین میزان گم شدن اطلاعات وجود داشته باشد و همچنین لزوم دسته‌بندی و تبیین متغیرهای مورد بررسی براساس همبستگی درونی آن‌ها، از تحلیل عاملی اکتشافی با رویکرد تلخیص داده‌ها استفاده شده است. به منظور تعیین مناسب بودن داده‌های گردآوری شده برای تحلیل عاملی از ضریب KMO و آماره بارتلت استفاده شد. در این بخش مقدار KMO برابر ۰/۷۸۴ به دست آمد که نشان دهنده مناسب بودن همبستگی‌های موجود در بین داده‌ها برای تحلیل عاملی می‌باشد. برای اطمینان از مناسب بودن داده‌ها در تحلیل عاملی از آزمون بارتلت نیز استفاده شد. مقدار آماره بارتلت برابر با ۱۸۰۵۱,۱۱ بدست آمد که در سطح ۱ درصد معنی‌دار بود. لذا داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب بودند. در جدول (۵) تعداد عوامل استخراج شده همراه با مقادیر ویژه هر یک از آن‌ها، درصد واریانس هر یک از عوامل و درصد تجمعی واریانس عوامل آمده است.

جدول ۵. نتایج تحلیل عاملی نقش گردشگری روستایی در میوان

عامل‌ها	مقدار ویژه	درصد واریانس مقدار ویژه	درصد تجمعی واریانس
عامل ۱	۵/۹	۱۹/۶۵	۱۹/۶۵
عامل ۲	۵/۵	۱۶/۶۱	۳۶/۲۶
عامل ۳	۴/۱	۱۲/۳۲	۴۸/۵۸
عامل ۴	۳/۷	۱۱/۲۶	۵۹/۸۴
عامل ۵	۳/۶	۱۱/۲۱	۷۱/۰۵

براساس جدول (۵) در مجموع پنج عامل فوق توانسته‌اند ۷۱/۰۵ درصد از کل واریانس نقش گردشگری روستایی در توسعه منطقه میوان را تبیین نمایند. برای چرخش عاملی از روش وریماکس استفاده گردید. پس از پردازش متغیرها، نسبت به نامگذاری عوامل به دست آمده از تحلیل عاملی اقدام گردید. در جدول (۶) هر یک از عوامل و متغیرهای مربوط به آن عامل همراه با بار عاملی و متغیرهای پوشاننده آن‌ها آورده شده است.

جدول ۶. نقش گردشگری روستایی در توسعه پایدار براساس روش عاملی در منطقه میوان

بار عاملی	متغیرها	نام عامل
۰/۷۷۰	رونق بازار محلی شهر	رونق بازارچه مرزی و تنوع فعالیت‌های اقتصادی
۰/۷۷۶	رونق بازارچه مرزی	
۰/۷۹۸	ایجاد درآمد و افزایش رفاه ساکنان نواحی روستایی	
۰/۷۷۵	ایجاد بازار مناسب برای فروش محصولات کشاورزی به گردشگران	
۰/۵۴۴	متنوع شدن فعالیت‌های اقتصادی	
۰/۷۱۸	حل معضل بیکاری	توسعه اشتغال و کارآفرینی
۰/۷۵۵	رونق اشتغال کشاورزی از طریق ایجاد بازار فروش محصولات	
۰/۶۰۴	فراهم کردن زمینه اشتغال موقت برای مردم روستاها	
۰/۵۹۹	مشارکت در اشتغال زایی و ایجاد درآمد	
۰/۵۵۹	افزایش اشتغال در بخش خدمات	
۰/۶۰۹	افزایش اشتغال زنان	
۰/۶۵۷	افزایش اشتغال جوانان	توسعه فرهنگی منطقه
۰/۷۲۷	احترام بیشتر به جامعه محلی و فرهنگ آنها	
۰/۵۶۰	تقویت و تداوم سنت‌های فرهنگی	
۰/۷۱۸	احیاء اقتصاد جوامع محلی	
۰/۶۵۲	تقویت فرهنگ محلی	توسعه اقتصادی و افزایش خدمات رفاهی
۰/۷۹۴	کاهش فقر	
۰/۸۱۲	افزایش خدمات رفاهی	
۰/۶۳۵	بهبود کیفیت زندگی از طریق رونق بازارچه پیله وری	
۰/۵۱۶	امکان مشارکت مردم در فرصت‌های اقتصادی جدید	حفاظت منابع طبیعی از طریق کاهش فشار به آن
۰/۷۹۹	بهره برداری از منابع فاقد اهمیت	
۰/۷۳۲	فراهم کردن زمینه توسعه روستایی در درازمدت	
۰/۵۸۰	کاهش اتکاء تولیدکنندگان روستایی به کشاورزی و دامداری	
۰/۵۹۳	کمک به توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی	

نتایج تحلیل عاملی نشان داد که بهبود بازارچه مرزی و تنوع فعالیت‌های اقتصادی ۱۹/۶۵ درصد واریانس را به خود اختصاص داده و با مقدار ویژه ۵/۹۲ عامل اول نقش گردشگری روستایی در توسعه پایدار منطقه مریوان بوده است. همچنین این نتایج نشان داد توسعه اشتغال و کارآفرینی ۱۶/۶۱ درصد، توسعه فرهنگی منطقه ۱۲/۳۲ درصد، توسعه اقتصادی و افزایش خدمات رفاهی ۱۱/۲۶ درصد و حفاظت از منابع طبیعی از طریق کاهش فشار به آن ۱۱/۲۱ درصد واریانس را به خود اختصاص داده‌اند. به منظور تعیین داده‌های گردآوری شده در تحلیل عاملی از ضریب KMO و آماره بارتلت استفاده شد. در این بخش مقدار KMO برابر ۰/۸۵۰ به دست آمد که نشان دهنده مناسب بودن همبستگی‌های موجود در بین داده‌ها برای تحلیل عاملی می‌باشد.

نتیجه‌گیری

اساساً اثرات گردشگری روستایی مقوله‌ای است که از قبل در ممالک توسعه یافته از آن استفاده و نتایج خوبی بدست آورده‌اند. امروزه بر همگان واضح و روشن است که گردشگری بالقوه بستر اشتغالزایی، کاهش فقر و در اعتلای توسعه اجتماعی- فرهنگی جوامع مؤثر است. نکته مهمی که کمتر بدان توجه شده است، مدیریت گردشگری است. در این تحقیق براساس مدل‌های آماری اثرات و جوانب مثبت و منفی گردشگری را نشان داده شد که بیان از این نکته را دارد منطقه مریوان به دلیل شرایط آب و هوایی مساعد و چشم‌اندازهای طبیعی مانند دریاچه زریوار در ۳ کیلومتری شهر مریوان، چشم‌اندازهای طبیعی دیگر مانند رشته کوه‌های پوشیده از جنگل‌های بلوط، چشم‌اندازهای متنوع فرهنگی و باستانی و از همه مهمتر وجود بازارچه‌های مرزی در شهر مریوان از یک طرف و فاصله نزدیک شهر با خط صفر مرزی به طول ۷ کیلومتر شرایط مناسبی را برای توسعه گردشگری در منطقه فراهم آورده است.

نتایج نشان می‌دهد خودکفایی و تقویت اقتصاد منطقه از طریق رونق صنایع دستی محلی، افزایش کیفیت زندگی و حل معضل بیکاری مهمترین نقش‌های رونق گردشگری در توسعه منطقه از دیدگاه کل پاسخ‌گویان است. در کنار نقش‌های مثبت گردشگری روستایی، این صنعت با پیامدهای منفی همچون تخریب پوشش گیاهی، افزایش شدید قیمت زمین و مسکن و پیدایش قیمت‌های کاذب و بورس بازی زمین، از بین رفتن فرهنگ سنتی، تضاد اجتماعی بین جامعه میزبان و جامعه میهمان نیز در منطقه همراه بوده است. این یافته با مطالعات رضوانی و صفایی، ۱۳۸۴ و Busby and Rendle, 2000 پشتیبانی می‌شود. با توجه به نتیجه فوق مشخص می‌گردد فقدان برنامه‌ریزی و عدم مدیریت کارآمد می‌تواند منجر به عدم تحقق آثار مثبت گردشگری و بوجود آمدن پیامدهای منفی گردد. بنابراین لازم است از فرصت‌های موجود این ناحیه در زمینه گردشگری برای تأمین نیازهای فراغتی شهروندان مریوانی از یک طرف و تجدید حیات اقتصادی و اجتماعی نواحی روستایی از طرف دیگر به درستی استفاده گردد. لذا پیشنهاد می‌گردد برنامه جامع توسعه گردشگری روستایی در منطقه مریوان با در نظر گرفتن فرصت‌ها و تهدیدهای این صنعت مشخص و تدوین گردد.

نتایج تحلیل عاملی نقش گردشگری روستایی در توسعه پایدار روستایی نشان داد که بهبود بازارچه مرزی و تنوع فعالیت‌های اقتصادی ۱۹/۶۵ درصد واریانس را به خود اختصاص داده و با مقدار ویژه ۵/۹۲ عامل اول نقش گردشگری روستایی در توسعه پایدار منطقه مریوان بوده است. همچنین این نتایج نشان داد توسعه اشتغال و کارآفرینی ۱۶/۶۱ درصد، توسعه فرهنگی منطقه ۱۲/۳۲ درصد، توسعه اقتصادی و افزایش خدمات رفاهی ۱۱/۲۶ درصد و حفاظت از منابع طبیعی از طریق کاهش فشار به آن ۱۱/۲۱ درصد واریانس را به خود اختصاص داده‌اند. این یافته با مطالعات متعدد دیگری نظیر رکن‌الدین افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵، William, A.M. and Hall, C.M, 2000، و سازمان ایرانگردی و جهانگردی، ۱۳۸۱ همخوانی دارد. مدیریت کارآمد توأم با برنامه‌ریزی منطقی می‌تواند بسیاری از مشکلات اصلی روستاهای منطقه یعنی بیکاری و فقر را کاهش داده و در مقابل توسعه این صنعت نقش اساسی در افزایش اشتغال

و توسعه مکانی - فضایی روستاها ایفا می‌کند. لذا با توجه به جاذبه‌های تاریخی، طبیعی، فرهنگی و موقعیت جغرافیایی بسیار مساعد منطقه در زمینه گردشگری روستایی توصیه می‌شود، گردشگری روستایی به عنوان محور توسعه اقتصادی - اجتماعی منطقه در برنامه ها باید مورد توجه قرار بگیرد.

منابع

۱. آمار، تیمور؛ ۱۳۹۲، آسیب شناسی توسعه گردشگری در سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان مورد: **دهستان دیلمان، شهرستان سیاهکل**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۲، شماره ۱ (پیاپی ۳)، صص ۱۹۲-۱۷۱.
۲. بهرامی رحمت الله و حبیبی کیومرث؛ ۱۳۹۱، **برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی: مناطق روستایی استان کردستان)**، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دوره ۲، شماره ۳، صص ۷۴-۶۱.
۳. پاپ زن عبدالحمید؛ قبادی، پرستو؛ زرافشانی، کیومرث و گراوندی، شهپر؛ ۱۳۸۹، **مشکلات و محدودیت‌های گردشگری روستایی با استفاده از نظریه بنیانی (مورد: روستای حریر، استان کرمانشاه)**، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، دوره ۱، شماره ۳، صص ۵۰-۲۵.
۴. پاپلی یزدی، محمد حسن و سقایی، مهدی؛ ۱۳۸۵، **گردشگری (ماهیت و مفهوم)**، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۵. پوررمضان، عیسی و قاسمی وسمه جانی، ابوطالب؛ ۱۳۸۸، **گونه شناسی گردشگری روستایی (مطالعه موردی: شهرستان لنگرود)**، فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی، دوره ۴، شماره ۸، صص ۴۷-۲۵.
۶. جوان جعفر و سقایی مهدی؛ ۱۳۸۳، **نقش گردشگری روستایی در توسعه منطقه‌ای با تاکید بر مدیریت روستایی**، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۲، صص ۱۲۱-۱۱۳.
۷. جمعه‌پور، محمود و احمدی، شکوفه؛ ۱۳۹۰، **تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی (مطالعه موردی: روستای برغان، شهرستان ساوجبلاغ)**، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، دوره ۲، شماره ۱ (پیاپی ۵)، صص ۶۳-۳۳.
۸. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و مهدوی، داوود؛ ۱۳۸۵، **راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT: دهستان لواسان کوچک**، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۰، شماره ۲، صص ۳۰-۱.
۹. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و قادری، اسماعیل؛ ۱۳۸۱، **نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی**، فصلنامه مدرس (علوم انسانی)، دوره ۶ شماره ۲، صص ۴۰-۲۳.
۱۰. رضوانی، محمد رضا؛ ۱۳۷۴، **توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار**، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۱. رضوانی، محمد رضا؛ ۱۳۸۲، **تحلیل روند ایجاد و گسترش خانه‌های دوم در نواحی روستایی**، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، سال ۳۵، شماره ۴۵، صص ۶۹-۵۶.
۱۲. رنجبریان، بهرام و زاهدی، منیرالسادات؛ ۱۳۷۹، **برنامه‌ریزی گردشگری در سطح ملی و منطقه‌ای**، انتشارات دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان.
۱۳. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان؛ ۱۳۸۴، **گزارش اقتصادی و اجتماعی استان کردستان**، سنندج.
۱۴. صباغ کرمانی، مجید و امیریان، سعید؛ ۱۳۷۹، **بررسی اثرات اقتصادی توریسم در جمهوری اسلامی ایران (با استفاده از تحلیل داده-ستانده)**، پژوهشنامه بازرگانی، دوره ۴، شماره ۱۶، صص ۸۳-۵۷.
۱۵. فرجی سبکیار، حسنعلی؛ مطیعی لنگرودی، سید حسن؛ یدلهی فارسی، جهانگیر و و کریم‌زاده، حسین؛ ۱۳۹۱، **رتبه بندی زمینه‌های توسعه گردشگری در نواحی روستایی، با استفاده از تاپسیس خاکستری (مطالعه موردی: نواحی روستایی شهرستان ورزقان)**، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، دوره ۳، شماره ۱ (پیاپی ۹)، صص ۲۵-۱.

۱۶. کرمی دهکردی، مهدی و کلاتتری، خلیل؛ ۱۳۹۰، شناسایی مشکلات گردشگری روستایی استان چهارمحال و بختیاری با استفاده از تکنیک تئوری بنیانی، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، دوره ۲، شماره ۳ (پیاپی ۷)، صص ۱-۳۰.
۱۷. گودرزی، سروش و محمد، مهدی؛ ۱۳۹۰، بررسی تاثیر گردشگری در توسعه روستایی (مورد مطالعاتی: روستای ورکانه همدان)، مجله هویت شهر، دوره ۵، شماره ۸، صص ۱۰۲-۹۳.
۱۸. لطفی، صدیقه؛ ۱۳۸۴، نگرش سیستمی لازمه پایداری گردشگری در مازندران، مجموعه مقالات اولین همایش سراسری نقش صنعت گردشگری در توسعه استان مازندران، ناشر رسانش، ساری، صص ۳۳-۲۵.
۱۹. لی، جان؛ ۱۳۷۸، گردشگری و توسعه در جهان سوم، ترجمه عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری و همکاران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، تهران.
۲۰. مافی، عزت‌الله و سقایی، مهدی؛ ۱۳۸۸، تحقیق در زمینه کاربرد کاربرد مدل MS-SWOT در تحلیل مدیریت گردشگری مطالعه موردی شهر مشهد، مجله جغرافیا و توسعه، دوره ۷، شماره پیاپی ۱۴، ۲۷-۵۰، صص ۴۰-۲۱.
۲۱. مطیعی لنگرودی، سیدحسین و نصرتی، ماهره؛ ۱۳۹۰، امکان‌سنجی توسعه گردشگری در نواحی روستایی از دیدگاه گردشگران (بخش کرگانرود شهرستان تالش)، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی (مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان)، دوره ۲۲، شماره ۱ (پیاپی ۴۱)، صص ۸۴-۶۹.
۲۲. معاونت برنامه‌ریزی استان کردستان؛ ۱۳۹۲، سالنامه آماری استان کردستان، ص ۳۵.
۲۳. مهدوی، مسعود؛ قدیری معصوم، مجتبی و قهرمانی، نسرین؛ ۱۳۸۶، اثرات گردشگری بر توسعه روستایی با نظرسنجی از روستاییان دره کن و سولقان، فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۱۱، صص ۶۰-۳۹.
۲۴. یعقوبی، جعفر؛ ۱۳۹۱، نظرسنجی درباره برخی پیامدهای گردشگری روستایی در مناطق روستایی بخش سلطانیه، استان زنجان، فصلنامه روستا و توسعه، دوره ۱۵، شماره ۲، صص ۱۵۳-۱۳۹.
25. Arntzen, J., Sethlhogile, T. & Barnes, J., 2007, **rural livelihood ,poverty reeducation and food Security in Southern Africa CBNRM the Answer Wshington**, DC:international resources Group.
26. Arwel, J., 1992. **Is There a Real Alternative Tourism?** Tourism Management, March.
27. Busby, G. & Rendle, S., 2000, **The transition from tourism on farms to farm tourism**, Tourism Management, 21(8), 635-642.
28. Leap, A., 2007, **Residents' attitudes towards tourism in Bigodi village, Uganda**, Tourism Management 28 (2007) 876-885,
29. Lyer, P., 2002, **Postmodern Tourism**, www. Scotlandon. Com.
30. Pearce, D., 1999, **tourist development**, Longman, Harlow.
31. William, A.M. and Hall, C.M., 2000, **Tourism and Migration: New relationships between production and consumption**, Tourism Geographies, 2, 1, 5-27.
32. Gee, C, Y., 1994, **international Hotels development and management**, East Lansing, Education institute of the America Hotels and model association.
33. Sebele, L.S., 2010, **community-based Tourism Ventures, Benefis and challenges:Kkama Rhio sanctuary Trusit**, Central Distrcet,Botswana.journal of Tourism management, 31,pp136-146.